

MORTA BAUŽIENĖ — APIE SENOJO VILNIAUS MŪRUS

Morta Baužienė. Alvydo Stričkos nuotrauka

Vilniuje gyvenanti žemaitė istorikė, buvusi Lietuvos architektūros muziejaus direktorė Morta Baužienė paskutiniaisiais metais daugiausia laiko praleidžia archyvuose arba prie rašomojo stalo – baigia spaudai parengti antrąją knygą apie visos Lietuvos istorijai svarbius lankytinus Vilniaus miesto istorinius pastatus.

2012 m. VŠĮ „Paveldas“ leidykla „Savastis“ išleido pirmąją jos knygą – „Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus“. Knyga didelės apimties (414 puslapių), gausiai iliustruota nuotraukomis ir brėžiniais. Jos anotacijoje rašoma: „Nuo pirmojo rašytinio paminėjimo 1323 metais Vilniaus istorijai skirtoje knygoje populiariai rašoma apie svarbiausius Vilniaus pastatus, miesto vystymąsi amžių bėgyje. Į pasakojimo audinį įpinama vienos-kitos asmenybės biografija, miesto ūkio vystymosi reiškiniai, pažiūrų, tikybų santykiai ir konfliktai. Trumpai aptariamas miesto

planavimas ir tvarkymas, pirmųjų gyvenamųjų kompleksų (taip vadinamų Rasų ir Lukiškių) atsiradimas. Autorė savo knygoje nemažai dėmesio skiria nuo 1579 metų Vilnių garsinančiam Universitetui, nuo pat įkūrimo tapusiam miesto kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo centru. Pradėjus Katedros aikšte knygos pasakojimas užsibaigia Lukiškių aikštėje.“

Ši knyga aktuali tiek profesionaliam istorikui, tiek ir Vilniaus istorija besidominčiam turistui.

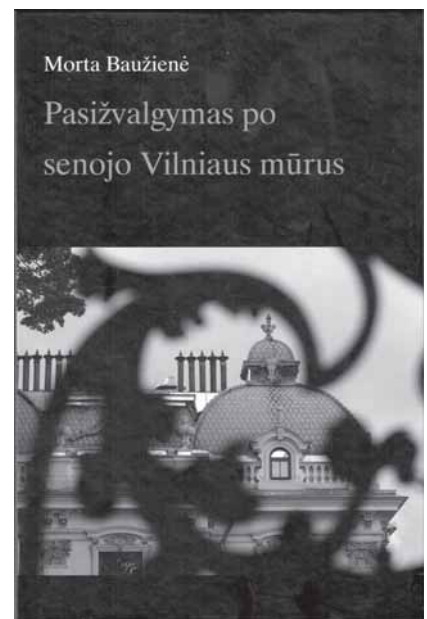
2014-ieji metai – Teatro metai, todėl rengdami spaudai šį žurnalo numerį, neatsitiktinai atvertėme tą knygos dalį, kurioje pasakojama apie vieną iš gražiausių Vilniaus statinių – Lietuvos nacionalinę filharmoniją, kurioje 1906 m. spalio 24 d. įvyko pirmosios lietuvių operos „Birutė“ premjera ir kur iki šiol vyksta didžioji dalis Vilniuje rengiamų reikšmingiausių mūsų kultūrai klasikinės muzikos koncertų, valstybinių švenčių paminėjimų, kitų renginių. Kokia šio pastato istorija?

LIETUVOS NACIONALINĖ FILHARMONIJA

MORTA BAUŽIENĖ

Aušros vartų g. 5 numeriu pažymėtas didžiulis Lietuvos nacionalinės filharmonijos pastatas iš aplinkinių namų išsiskiria visai kitokiomis architektūros formomis. Ilgus šimtmečius šioje vietoje stovėjo užvažiuojamieji pirklių namai. 1492 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras privilegija suteikė Vilniaus pirkliams sankrovos teisę. Pagal ją atvykėliai pirkliai negalėjo aplenkti miesto ir neturėjo teisės prekiauti tarpusavyje. Iš atvykėlių turėjo uždirbti vietos pirkliai, perparduodami atvežtas prekes. Pagal 1503 m. kovo 10 d. didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegiją Maskvos pirkliai gavo

teisę netoli Rotušės pasistatyti užvažiuojamuosius namus. Tada ir prasideda šio pastato istorija. Vadinamoji „Rusų salė“ yra paminėta G. Brauno ir P. Hohenbergo pasaulio miestų atlaso *Civitatis orbis terrarum* 1576 m. leidimo trečiojo tomo gale, kur yra Vilniaus miesto planas ir aprašymas. Aprašant iš plytų ir akmens statytus žymiausius miesto namus, minima ir miestui priklausiusi *Rusų salė*. Apie erdvius pirklių rūmus pasakodavo dauguma atvykėlių. Po gaisrų rūmai būdavo rekonstruojami atitinkamo laiko stiliumi. XVIII a. pabaigoje pastatas buvo vadinas *Miesto svečių namais*. 1810 m. pa-

Knygos viršelis. Dailininkas Alvydas Ladyga

Lietuvos nacionalinės filharmonijos pastato atvirukas. XX a. pr. Iliustracija iš RKIC archyvo

gal archit. J. Pusje projektą buvo suremontuotas stogas ir vidaus įranga (durys, krosnys, grindys, sienos). Laikotarpyje tarp 1803–1841 m. miestas pastatą nuomojo privatiems asmenims.

XIX a. pabaigoje Vilniaus miesto dūma ieškojo galimybių pasistatyti miesto teatrą. Rotušėje veikiančio teatro salė buvo nepatogi ir maža. Miesto dūma 1892 m. sudarė komisiją, kuri ėmėsi iniciatyvos išrūpinti negražinamą valstybės paskolą teatro statybai. Kadangi tokios paskolos gauti nepavyko, ieškota pigesnio teatro įrengimo varianto. Pasirinkta buvusių

pirklių užvažiuojamųjų namų rekonstrukcija. Projektą parengė tuo metu Vilniaus miesto architekto pareigas ėjęs Konstantinas Korojedovas (1862 – po 1908). Nors projektuojamas buvo trijų aukštų pastatas, 1899–1902 m. iškilo keturių aukštų rūmai su koncertų sale per du aukštus. Didžiulio pastato pirmasis aukštas ir pasażas buvo skirtas parduotuvėms, o viršutiniuose aukštuose įsikūrė viešbutis *Grand Hotel*. Nuo tada pastatas įgijo *Miesto salės* vardą.

K. Korojedovas mėgo puošnias, pom-pastiškas orderines formas, istorizmo lai-

kotariui būdingas įvairių stilių citatas. Pastato pagrindinis fasadas yra išlikęs iš K. Korojedovo statybos. Fasado centre 3–4 aukštuose matome imitacinį portiką, rūmų kampuose link gatvės išsikiša siauri rizalitai. Jų fasadus skaido balkonėliai, 3–4 aukštų langus puošia gausus dekoras. Įgilintoje fasado dalyje įkomponuotos dvi vartų arkos. Vienoje arkoje buvo pagrindinė įeiga, kita veda į tarp korpusų atsiradusią gatvelę. Virš imitacinio portiko ant stogo iškeltas „prancūziškas“ kupoliukas. Pastato tūris (salė, prekybos ir viešbučio korpusas) nutįso link Arklių gatvės. Tarp korpusų susiformavusi gatvelė įgijo Pasažo vardą.

XIX a. pradžioje *Miesto salę* nuomavo įvairios teatro trupės. Yra išlikęs 1906 m. Teatro reikalų tarybos prašymas miesto valdybai Vilniaus miesto teatro trupėms sumažinti mokesčių už naudojimąsi *Miesto sale*. Prie prašymo pridėtas paskaičiavimas, kiek kainuoja salės ir gretimų patalpų šildymas per 180 dienų sezoną. Per parą reikią 40–50 pūdų (pūdas – 16,38 kg) anglies, per metus – 7 200–9 000 pūdų. Pagal galiojančias kainas vien šildymas kainuoja 2 265 rublių. Be to, salės apšvietimas vieno spektaklio metu kainuoja 24–25 rublius. Teatro reikalų taryba motyvavo, kad, sumažinus salės nuomos mokesčių nuo 90 iki 75 rublių už vakarą, atsirastų daugiau salės nuomotojų, salė nestovėtų tuščia ir miestas turėtų pastovias pajamas.

Filharmonijos rūmai yra glaudžiai susiję su lietuvių nacionalinio judėjimo Vilniuje istorija. Nuo 1904 m. spalio iki 1906-ųjų pradžios jų pirmame aukšte veikė Petro Vileišio įsteigtas pirmas lietuviškas knygynas Vilniuje.

Miesto salėje 1905 m. birželio 6 d. įvyko didelis lietuvių vakaras, kuriame savo kūriniais pristatė ir kompozitorius Mikas Petrauskas (1873–1937). Po metų, 1906-ųjų spalio 24 d. salėje įvyko pirmosios lietuvių operos *Birutė* premjera. Spektaklyje dainavo garsūs atlikėjai: tenoras Kipras Petrauskas (1885–1968), bosas Stasys Audėjus (1888–1958), Birutės vaidmenį atliko Marija Piaseckaitė-Šlapelienė (1880–1977), Vilniaus kanklių draugijos chorui dirigavo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911).

Lietuvos nacionalinės filharmonijos pastatas 2014 m. Danutės Mukienės nuotrauka

(Nukelta į 34 p.)

(Atkelta iš 33 p.)

Tačiau didžiausias politinis renginys *Miesto salėje* įvyko 1905 m. gruodžio 4–5 dienomis. Tada rūmuose posėdžiavo *Didysis Vilniaus seimas*. Nesėkmės Japonijos-Rusijos kare (1904–1905), politinė ir ekonominė padėtis šalyje sukėlė revoliucinę situaciją Rusijos imperijoje, kuri plito ir valstybės pakraščiuose. Vienas pagrindinių visuotinio lietuvių suvažiavimo Vilniuje iniciatorių buvo 1905 m. į Lietuvą grįžęs daktaras Jonas Basanavičius. Suvažiavime dalyvavo apie 2 000 įvairių visuomenės sluoksnių atstovų iš visos Lietuvos. Suvažiavimo priimtoje rezoliucijoje Lietuvai buvo reikalaujama autonomijos, lietuvių kalbos viršenybės mokyklose ir valsčių įstaigose. Žmonės buvo raginami nemokėti imperijos valdžiai mokesčių, neiti į kariuomenę, neleisti vaikų į rusiškas mokyklas.

Aktyvėjant miesto kultūriniam gyvenimui, trūko patalpų renginiams ir buvo nuspręsta Miesto salę rekonstruoti, kad joje galėtų vykti ir teatro vaidinimai. Vilniaus miesto architektas Vaclovas Michnevičius (1862–1947) parengė net du salės rekonstrukcijos variantus. Jis miesto dūmai siūlė ne tik vidaus, bet ir išorės rekonstrukciją: perdirbti fasadą neogotikos stiliumi. Šis projektas net buvo išleistas atviruku. Dėl didelių lėšų poreikio miesto Dūma išorės rekonstrukcijos atsisakė. Buvo keičiamas tik salės interjeras. Tačiau, baigiant rekonstrukciją, 1910 m. kilo gaisras ir darbus teko pradėti iš naujo. 1911–1912 m. salė buvo perdengta gelžbetoniniu skliautu, kurį įrengė Vilniuje filialą turėjusi Drezdeno firma. Gaubtinės arkos (elipsės skerspjuvio) sąramos skliaute apipavidalintos kesonais dekoruotomis briaunomis. Dėl lakoniškos skliauto formos ir konsolinio (be atramų) balkono su ažūrine metalo tvorele salės interjeras atrodo besvoris. Lengvumo įspūdį didina elegantiškas neoklasicistinis dekoras. Prie interjero buvo priderinti lenkto medžio baldai, kuriuos Varšuvoje pagamino brolių Tonetų baldų fabrikas. Netikėtas 1910 m. gaisras, privertęs du kartus atlikti darbus, labai nuskurdino biudžetą, todėl dalis planuotų darbų liko neįgyvendinta. Salės interjeras labai skiriasi nuo kitų patalpų dekoru. Mažosios salės, kavinės, laiptinės interjerai išliko iš K. Ko-

rojedo rekonstrukcijos. Masyvūs kavinės ir mažosios salės orderiniai ir ampyro lipdiniai, giliais kesonais sudalytos lubos, iškilmingų kolonų eilėmis turtiniga laiptinė ir fojė kontrastuoja elegantiškam besvoriumi V. Michnevičiaus salės interjerui.

Prieš Pirmąją pasaulinę karą *Miesto salėje* buvo organizuojami ne tik koncertai, spektakliai, bet vyko ir parodos. Dar 1905 m. Vilniaus gubernatoriaus žmona Sofija Palen surengė šiuolaikinės prancūzų tapybos parodą-aukcioną nukentėjusiems Japonijos-Rusijos kare šelpti. 1913 m. Vilniaus dailės draugija čia surengė pirmąją Liaudies meno ir smulkiųjų amatų parodą. Buvo eksponuojamos verbos, audiniai, jų siuvinėjimas šilku ir karoliukais, medžio, molio dirbiniai.

Pirmojo pasaulinio karo metais puošnus pastatas buvo paverstas karo ligonine. Po karo pastatui vėl teko būti politinių įvykių vieta. 1918 m. gruodžio 15 d. vietiniai komunistai iš šios salės tribūnos paskelbė manifestą apie tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje. Tarpukaryje pastate veikė kino teatras, vyko koncertai. Prekybos pasažas pirmame aukšte išliko ilgai. Miesto prekių parduotuvė čia dar minima 1960 m. išleistame vadove po miestą. Valstybinė filharmonija pastate buvo įsteigta 1940 m. spalį. Vokiečiai 1943 m. ją uždarė, o 1944 m. rugpjūtį ji buvo atkurta. Sovietmetyje filharmonija priklausė sąjunginei koncertinei organizacijai *Goskoncert*, čia vykdavo ne tik klasikinės muzikos, bet ir kitokių kolektyvų bei atlikėjų koncertai. 1963 m. scenos gilumoje buvo įrengti vargonai, 1967 m. sumontuota šildymo, vėdinimo ir oro kondicionavimo įranga. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Filharmonija veikė kaip savarankiška koncertinė organizacija. 1998 m. jai suteiktas nacionalinės kultūros įstaigos statusas. Artėjant Didžiojo Vilniaus seimo 100-mečiui, buvo atlikti būtinausi remonto darbai: sutvarkytas stogas, suremontuoti fasadai ir kai kurios vidaus patalpos (fojė, tualetai, rūbinės). 2005 m. gruodžio 5 d. hole tarp dvejų durų buvo pastatyta skulptoriaus Gedimino Jokūbonio sukurta nedidelė J. Basanavičiaus skulptūra, o lauke priešais duris šaligatvio grindinyje įmūryta Didžiojo Vilniaus seimo atminimo lenta.

Ragų muzika skelbia Vilniaus žemaičių kultūros draugijos 25-mečiui skirtą renginio pradžią. Scenoje (iš kairės): Vilniaus žemaičių kultūros draugijos pirmininkė Dalia Dirgėlienė, muzikantas, daugelio knygų autorius, kraštotyrininkas Albinas Batavičius, muzikantas ir kompozitorius Ipolitas Petrošius, Vilniaus etninės kultūros centro direktoriaus pavaduotojas Stasys Kavaliauskas. 2014 m. gegužės 18 d. Virginijos Valuckienės nuotrauka

2014 m. gegužės 18 d. Vilniaus mokytojų namuose iškilmingai pažymėtas Vilniaus žemaičių kultūros draugijos 25-metis.

Žemaičių, kurie priklauso šiai draugijai, dažniau ar rečiau renkasi į Vilniuje rengiamas žemaičių sueigas, kultūros vakarus, įvairių jubiliejų paminėjimus, dalyvauja ekskursijose po gimtąjį kraštą, išvyksta ir į kitus Lietuvos etnografinius regionus pasižvalgyti, o kartais pasuka ir į kaimynines užsienio šalis, yra daugiau negu pusė tūkstančio.

Vilniaus žemaičių kultūros draugija susikūrė Lietuvos Atgimimo metais, kai dar nebuvo susiformavęs Žemaičių kultūros draugijos centras Telšiuose. Tada jos vairą į savo rankas paėmė iš Skuodo kilęs etnografas Stasys Gutautas, dirbęs Lietuvos literatūros ir tautosakos institute, vėliau daugelį metų vadovavęs Lietuvos liaudies buities muziejui. Jam vadovaujant Vilniuje buvo pradėtos švęsti Žemaitijoje ilgus amžius giliai ir spalvingai tradicijas turėjusios Užgavėnės. Per keletą metų žemaičiai taip čia tą šventę įsiūbavo, kad be jos greitai jau niekas Vilniaus ir nebeįsivaizdavo, o šandien tą šventę visi čia jau priima kaip ir savo.

Trumpai draugijai yra vadovavęs ir folkloro puoselėtojas Jonas Srėbalius bei pedagogas, knygos „Telšių mokytojų seminarija: istorija, žmonės, likimai, 1922–1957“ autorius Julius Narkevičius.

Devyniolika paskutiniųjų metų draugijai vadovauja Dalia Dirgėlienė, sugebėjusi Vilniaus žemaičius suburti tarsi į vieną giminę, kuri savo gyvenimo be tradicinių žemai-

VILNIAUS ŽEMAIČIŲ KULTŪROS DRAUGIJAI – 25

čių susibūrimų jau ir nebeįsivaizduoja. Beveik visus tuos metus Vilniaus žemaičiams „stogą“ skiria Vilniaus mokytojų namai. Čia jau įvyko apie 300 įvairių Vilniaus žemaičių renginių – susitikimų su iškiliais žemaičiais, tarp jų ir Vladu Vitkausku, Jurgiu Kairiu, Marcelijumi Martinaičiu, Vytautu Martinkumi, Romualdu Granausku, Petru Dirgėla, Eugenijumi Ignatavičiumi, Danieliumi Mušinsku. Daug visuomenės sutraukia kultūros vakarai, skirti iškiloms žemaičių asmenybėms – Simonui Daukantui, Motiejui Valančiui, Julijai Beniuševičiūtei-Žymantienei-Žemaitėi, Jonui Mačiuliui-Maironiui, Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai ir kt. Čia surengta ir 50 naujų, žemaičių istoriją ir kultūrą įprasminančių knygų sutiktuvių. Gražiai buvo pagerbti tokie leidinių autoriai kaip Viktorija Daujotytė, Adomas Butrimas, Vladas Vitkauskas, Libertas Klimka, Alfonsas Motuzas, Teklė Džervienė, Morta Baužienė, Apolinaras Juodpūsis ir daugelis kitų. Įsiminė knygų apie Platelius, Laukuvą, Kvėdarną, Viduklę, Sedą, Renavą, Šilalę pristatymai.

Draugija palaiko glaudžius ryšius su daugelio kitų miestų ir rajonų žemaičiais, kurie į bendrijas, draugijas buriasi bendriems žemaičių kultūros pažinimo ir puoselėjimo darbams. Palaikomi ry-

Scenoje – Vilniaus miesto savivaldybės Padėkos raštais apdovanoti Vilniaus žemaičių kultūros draugijos nariai. 2014 m. gegužės 18 d. Tribūnoje – Vilniaus meras Artūras Zuokas. Virginijos Valuckienės nuotrauka

šiai ir su kitų etnografinių regionų kultūros bendrijomis, Vilniuje veikiančiais kraštiečių klubais ir kt. Gausus šių draugijų atstovų būrys pasveikinti savo bičiulių buvo atvykęs ir į Vilniaus žemaičių draugijos jubiliejinį renginį. Jame dalyvavo, sostinės žemaičius pasveikino ir Vilniaus meras Artūras Zuokas, prisipažinęs, kad ir jo giminė – iš Žemaitijos. A. Zuokas aktyviausiems ir labiausiai nusipelnusiems Vilniaus žemaičių kultūros draugijos nariams – Daliai Dirgėlienei, Albinui Batavičiui, Alvydui Stričkai, Alfonsui Tekoriui, Astai Taluntienei, Vytautui Jociui – įteikė padėkos raštus. Būrelis kitų Vilniaus žemaičių buvo apdovanoti Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos bei Vilniaus mokytojų namų garbės raštais.

Renginio metu koncertavo Vilniaus žemaičiai Albinas Batavičius, Ipolitas Petrošius, solistai dr. Aušra Liutkutė ir Rolandas Vilkevičius, smuikininkas Gediminas Dalinkevičius ir gitaristas Simonas Bušma.

RKIC informacija

Kairėje – akimirks iš Vilniaus žemaičių kultūros draugijos 25-mečiui skirto renginio, vykusio 2014 m. gegužės 18 d. Vilniaus mokytojų namuose. Dešinėje – Vilniaus žemaičių kultūros draugijos aktyvas. Puslapyje panaudotos Virginijos Valuckienės nuotraukos